

SKRB HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA I JEZIKOSLOVACA NAD HRVATSKIM JEZIKOM OD POČETKA 16. DO POČETKA 20. STOLJEĆA²⁸

Ilija Protuđer
Osnovna škola Pujanki
Split

SAŽETAK: U radu je opisana skrb hrvatskih književnika i jezikoslovaca nad hrvatskim jezikom i želja da se sačuva njegova izvornost unatoč nemilosrdnim napadajima mnogih tuđih jezika, ponajviše susjednih, tijekom četiriju stoljeća, od početka 16. do početka 20. st. (1904.), kada je objavljen prvi jezični savjetnik čime otpočinje nova stranica u hrvatskoj jezično-savjetodavnoj povijesti. Podastrijeti su pokušaji i učinci hrvatskih jezikoslovaca i književnika koji su skrbili o svome hrvatskom jeziku u njihovim djelima u kojima su iznosili svoje nezadovoljstvo, savjete, smjernice ili želje.

Ključne riječi: hrvatski jezik, književni jezik, jezični savjeti, savjetnici, savjetodavci

UVOD

U radu ćemo istražiti najvažnije književnike i savjetodavce²⁹ koji su skrbili o hrvatskome jeziku i pisali jezične savjete te ćemo ukratko opisati najvažnije pojedinosti o brizi nad hrvatskim jezikom tijekom četiriju stoljeća. Počet će se od prvih briga za materinski jezikom i jezičnih savjeta starijih hrvatskih književnika, primjerice Petra Zoranića i njegovoga glasovitog djela *Planine* iz prve polovice 16. stoljeća u kojem vila Hrvatica tuguje što se mnogi učenici Hrvati stide sebe i svojega jezika iako bi ga mogli uzvisiti i proslaviti. Uz Zoranića istražiti ćemo i druge

²⁸ Do godine 1904. kada je objavljen prvi jezični savjetnik.

²⁹ U radu se rabi riječ *savjetnik* za knjigu, a riječ *savjetodavac* za osobu.

književnike i jezikoslovce koji su se bavili jezikoslovljem i skrbili o jeziku toga razdoblja: Dominko Zlatarić, Matija Matulić Alberti, Bartol Kašić, Rajmund Džamanjić, Jakov Mikalja, Juraj Križanić, Ivan Tanclinger Zanotti, Pavao Ritter Vitezović, Antun Kanižlić, Blaž Tadijanović, Matija Antun Reljković i dr.

Zatim ćemo se osvrnuti na razdoblje, koje počinje od hrvatskoga narodnog preporoda i traje do 1886. U njemu ćemo opisati jezične savjete i savjetodavce među kojima su bili mnogi istaknuti hrvatski književnici i jezikoslovci: Antun Mažuranić, Ljudevit Gaj, Fran Kurelac, Vjekoslav Babukić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Bogoslav Šulek, Adolfo Veber Tkalčević, August Šenoa, Luka Zore.

Slijedi zatim razdoblje u kojem će se objaviti prva nizanka (serije) članaka Ivana Broza naslovljene *Filologijske sitnice u Hrvatskome učitelju*, 1886., koji je poslije nastavio objavljivati i u *Viencu*, 1889. od br. 1. do 40., najčešće bez potpisa.

Opisat će se i zalaganja Tome Maretića koji je prema Stjepanu Babiću prvi počeo pisati jezične savjete, i to dvije rukoveti *Filologičkoga iverja* u *Viencu*, 1884. i 1886. Maretićevi puristički radovi ozbiljni su savjetnički članci u što ne treba dvojititi, ali i svi prije spomenuti tekstovi, studije i cijela djela u sebi imaju itekako savjetodavne crte i prave jezične savjete.

Ovaj rad završava objavljivanjem prvoga jezičnog savjetnika Vatroslava Rožića *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zemun, 1904.

TRI RAZDOBLJA

Hrvatsko jezično savjetništvo, od početka 16. stoljeća do početka 20. stoljeća ili točnije do 1904. kada je objavljen prvi jezični savjetnik, dijelimo u tri povijesna razdoblja s obzirom na njegove osobine koje su očite u naznačenim razdobljima, ali i radi preglednosti, te lakšega snalaženja.

a) **Prvo razdoblje:** čuvanje hrvatskoga jezika i prvi jezični savjeti – od početka 16. st. do hrvatskoga narodnog preporoda – stariji hrvatski književnici i jezikoslovci, njihova upozorenja i savjeti u njihovim različitim djelima: Zoranić, Zlatarić, Matulić Alberti, Kašić, Džamanjić, Mikalja, Križanić, Tanclinger Zanotti, Vitezović, Kanižlić, Tadijanović, Reljković.

b) **Drugo razdoblje:** skrb nad jezikom i jezični savjeti od hrvatskoga narodnog preporoda do 1886.: A. Mažuranić, Gaj, Kurelac, Babukić, Kuljević, Šulek, Veber, Šenoa, Zore.

c) **Treće razdoblje:** od objave prve opširnije nizanke (serije) jezičnih savjeta 1886. Ivana Broza, zatim djelovanje Tome Maretića do objave prvoga jezičnog savjetnika 1904.

PRVO RAZDOBLJE

Čuvanje hrvatskoga jezika i prvi jezični savjeti od početka 16. stoljeća do hrvatskoga narodnog preporoda. Stariji hrvatski književnici i jezikoslovci, njihova upozorenja i savjeti u njihovim različitim djelima.

Prve savjete i upozorenja naći ćemo kod starijih hrvatskih književnika i jezikoslovaca: Petra Zoranića, Dominka Zlatarića, Matije Matulića Albertija, Bartola Kašića, Rajmunda Džamanjića, Jakova Mikalje, Jurja Križanića, Ivana Tanclingera Zanottija, Pavla Rittera Vitezovića, Antuna Kanižlića, Blaža Tadijanovića, Matije Antuna Reljkovića i dr.

Petar Zoranić (Zadar, 1508. – Zadar ?, između 1543. i 1569.) savjetodavac je u toliko što upozorava na ljepotu hrvatskoga jezika i osuđuje Hrvate koji svoj jezik zanemaruju. U proslavnoj posveti Mateju Matijeviću kaže da su ga na pisanje *Planina* potaknuli pisci, primjerice grčki, koji ljepote svoje zemlje opisuju, katkad ih i lažno uljepšavajući:

„Ne pristoji se da svijeta bude skrivena pod sudom, nego da svijetli ljudima. Nisi li često čitao, i čitaš svaki dan, razne pisce koji svoje krajeve hvale, koliko god mogu, mnogovrsnim i kićenim govorom. Vidiš da po grčkoj zemlji nema ni gore ni vrha, ni rijeke ni vrela, ni otoka ni stabla, ni, napokon, grma koje njeni pisci, premda većinom lažući, pišući ne rese svojstvom različitih prijetvora, a ovi su naši, iako mnogo gizdaviji i plodniji, zbog vaše nebrige nijemi, bez hvale i časti.”¹

U tekstu *Planine* potom vila Hrvatica tuguje što se mnogi učeni Hrvati srame i sebe i svoga jezika iako bi ga mogli uzvisiti i proslaviti:

¹ Petar Zoranić, *Planine*, proslavna posveta Mateju Matijeviću napisana je u gradu Ninu, 20. rujna 1536., s izvornika u suvremeni hrvatski jezik prenio Marko Grčić, Zagreb, 2000., str. 7. – 9.

„Znam da ima mojih Hrvata, ne jedan ili dvojica nego mnogo, mudrih i učehnih, koji bi umjeli dovoljno pohvaliti, proslaviti i uresiti sebe i svoj jezik, ali mi se čini da se srame i stide mene, dapače i sebe.”²

Dominko Zlatarić (Dubrovnik, 1558. – Dubrovnik, 1613.) u posveti Jurju Zrinskomu kaže da je za prijevod *Elektre*³ s grčkoga na hrvatski ponukan željom da obogati naš jezik *hrvacki* i da to mogu učiniti i drugi *prenošenjem* djela tuđe književnosti na naš jezik.

U Padovi je studirao filozofiju i medicinu, a poslije se bavio književnošću i jezikom. Prevodio je s latinskoga, grčkoga i talijanskoga jezika. Svoju je široku naobrazbu prenio na sina Mihu koji mu je posmrtno objavio *Pjesni razlike*. Najviše je postigao prevođenjem i jedan je od najboljih prevoditelja 16. stoljeća.

Matija Matulić Alberti (1561. – 1623.) u *Oficiju blažene Marije divice*⁴ (1617.) objašnjavajući svoj latinični slovopis, različit od Budinićeva, Vrančićeva i Kašićeva, savjetuje čitatelje da se ne stide ne budu li razumjeli pokoju riječ.

Matulić Alberti kao jezikoslovac najviše je radio na usustavljanju hrvatskoga slovopisa.

Bartol Kašić (Pag, 1575. – Rim, 1650.) od 1590. na školovanju je u Ilirskome kolegiju u Lovretu u blizini Ancone, nakon što je na rodnome Pagu završio općinsku školu. Nakon triju godina školovanja Kašić odlazi u Rim gdje 1595. ulazi u red Družbe Isusove.

Kašić je važan kao jezikoslovac i pisac prve gramatike hrvatskoga jezika u dvije knjige *Institutionum linguae illyicae libri duo*.⁵ Uz gramatiku nije objavljen rječnik što će kasnije postati redovita praksa s isusovačkim gramatikama. Gramatika opisuje štokavsko narječje s dosta čakavskih elemenata. Kašić je kao mladić počeo proučavati hrvatski jezik na Ilirskoj akademiji da bi u svojoj 22. godini sastavio hrvatsko-talijanski rječnik, a taj se rukopis čuva u Dubrovniku još od 18. st. (objavljen tek 1990.). Smatra se da je to jedan od triju rječnika koje je Kašić sastavio. Drugi se čuva u Oxfordu, a treći u Perugi.

² Isto djelo, str. 293.

³ Dominko Zlatarić, *Elektra*, Mleci, 1597.

⁴ Matija Matulić Alberti, *Oficij blažene Marije divice*, Mleci, 1617.

⁵ Bartol Kašić, *Institutionum linguae illyicae libri duo*, Rim, 1604.

Za Kašićevo jezikoslovno djelovanje važna su putovanja po prostorima gdje su živjeli Hrvati današnje Bosne i Hercegovine, Srbije i Slavonije. Upoznavanje jezika na terenu pomoglo je Kašiću u njegovoj raščlambi koja će se u idućim stoljećima pokazati pravilnom, posebice glede štokavštine, a to će se najviše i najdjelotvornije odraziti za ilirskoga pokreta kada se za temelj hrvatskoga književnog jezika uzima štokavsko narječje.

Kašić će svojim pozamašnim djelom ostaviti veliki trag u hrvatskome jezikoslovlju. Uz već spomenutu gramatiku i ritual, istaknimo hagiografski zbornik *Perivoj od djevstva*, 1625. i 1627., zatim duhovnu tragediju *Sveta Venefrida*, objavljenu tek 1938. Tko zna kakva bi Kašić bio veličina i kojim bi smjerom išao hrvatski jezik da je za njegova života objavljen njegov prijevod Biblije. Svakako, bio bi znakovit, utjecajan i određujući u bržem uspostavljanju zajedničkoga standardnog jezika.

Taj prijevod objavljen je tek 1999./2000. iako je još 1633. predan u Rimu s nakanom da se dobije dopuštenje za tisak, ali zbog nepovoljnih prilika i zbog prijevoda na narodni jezik, nije išlo.

Mala je utjeha to što je *Ritual rimski* postao jedno od najtiskanijih Kašićevih djela sve do 1929., te je zbog uporabe u crkvama imao određenih utjecaja na prihvaćanje štokavštine.

Rajmund Džamanjić (1587. – 1644.) u svom *Nauku za pisati dobro latinskijema slovima riječi jezika slovinskoga* (1639.) u svom pravopisnom, točnije – slovopisnom nauku, objašnjava grafijske poteškoće, ne samo neslaganje hrvatske fonologije s latinskim pismom, nego u prvom redu jezičnim nehajem „nepomstvo i nehajstvo od ljudi umjetnijeh i znanijeh, koji nisu hotjeli uzeti malo truda za stavljati pamet na dobar način pisan'ja u ovi naš jazik”.

O Džamanjićevim zaslugama Milan Moguš u *Povijesti hrvatskoga književnog jezika* piše:

„O grafijskim problemima Đamanjić ne piše usput, kao jedno od poglavlja kakve gramatike ili kao dio predgovora kakvu rječniku, nego posebice razrađuje ono što se kao dilema može naslutiti iz naslova njegove knjžice, tj. kako 'latinskiema slovima' pisati hrvatske riječi. Za razliku od pogleda Jakova Mikalje koji smatra da se preuzimanjem latiničkih slova iz latinske ili talijanske grafije, odnosno njihovom kombinacijom mogu zabilježiti svi fonemi hrvatskoga jezika, Đamanjić polazi od spoznaje da se (napisano u suvremenoj grafiji) 'različni na svijetu jezici nahode', pa je stoga jasno da se riječ svakoga jezika ne samo različito 'izricaju i izgovaraju' nego također 'u pismo

stavljaju'. Budući da se riječi jednoga jezika ne mogu pisati 'inijem slovima tuđega jezika', potrebno je i za 'jezik kojijem se mi Dubrovčani i sva također Dalmacija kako vlastitijem i materinijem jezikom služi' naći prava grafijska rješenja jer 'Latini i Italijani u svom jeziku ne imaju slova' kojima bi se naše riječi 'u pismu mogle izrijeti'. Zato je Đamanjić, nezadovoljan dotadanjim rješenjima, 'ušu u ovi trud' i napisao nauk kako 'dobrijem načinom latiskijem slovima riječi od našega jezika' treba pisati."⁶

Jakov Mikalja (Peschici na poluotoku Garganu, Italija, 1601. – Loreto, 1654.) u uvodnom dijelu rječnika *Blago jezika slovinskoga*,⁷ poput Kašića, zalaže se za bosansku štokavštinu jer je najljepša. Rječnik je sačinio „bosanskim jezikom”, a leksik mu je najviše iz čakavsko-štokavskih govora, zapravo više štokavski. Mikalja je u *Rječnik* uvrstio i malu gramatiku *Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik*. Pisao ju je prema Kašićevoj gramatici iz 1604. U njoj je bilo praktično-savjetničkih primjera – savjeta pa je možemo ocijeniti kao jezični priručnik katoličkim misionarima.

Zbog velike važnosti, njegov je *Rječnik* potpuno unesen u veliki *Akademijin rječnik*.⁸

Mikalja je bio od 1630. do 1633. profesor u dubrovačkoj isusovačkoj gimnaziji pa je njegova gramatika pisana dubrovačkim tipom književnoga jezika iako mu on nije bio lijep kao bosanski tip. Tako Mikalja slijedi Kašića i isusovački pogled na književni jezik pa unosi u rječnik riječi koje se susreću podalje od primorskoga pojasa, dakle u dijelovima gdje se čakavsko narječje gubi ili ga nije bilo ili se već izgubilo. U Mikaljinu ćemo rječniku naći riječi *bječva* i *bičva*, *bijedan* i *bjedan*, *bivo* i *bivol*, *carni* i *crni*, *carkva* i *cirkva*, *pakal* i *pakao*, *ura* i *vrijeme* ...

Mikalja ide dalje i daje po nekoliko značenja za neke natuknice pa čitamo uz *znati* i *umjeti*, zatim *biti vješt*, *poznati* i *razumjeti*.

Stoga možemo reći da je Mikalja svojim rječnikom davao jedan oblik jezičnih savjeta i njegov je doprinos svakako važan za hrvatsko jezikoslovlje.

⁶ Milan Moguš, *Povijeti hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1993., str. 107. – 108.

⁷ Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga*, slaganje i tiskanje započelo u Loretu, 1649., a potom dotiskano u Anconi, 1651.

⁸ Akademijin rječnik: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880. – 1976.

Juraj Križanić (Obrh kod Ribnika, 1617. ili 1618. – Pod Bečom, 1683.) u progonstvu je napisao najvažnija djela: *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, 1666. Zatim *Politika* ili *Razgovor ob vladateljstvu*, 1670./71. Iako je radio na ujedinjenju i oblikovanju općeslavenskog jezika na temelju ruskoga, nije zaboravio u sve to ukomponirati i svoj zavičajni idiom.

Njegove su savjetničke crte, koje nudi primjer takve utopijske gramatike, leksički, sintaktički i stilski zasnovane na ruskom jeziku, a naglasno i morfološki na Križanićeve zavičajnome čakavskom narječju, već tada obilno začinjenom i kajkavskim i štokavskim elementima.

Ivan Tanclinger Zanotti (1651. – 1732.) u predgovoru svoga rukopisnoga rječnika žali se na „pohadbu našega slovinskoga ili harvatskoga jezika”, jer „da ne umide veće Harvat čovik svoju rič izreći čistim naravskim slovinskim jezikom ako nju hotećiš italijanskom besidom ne pomiješa ili pomarsi.”⁹

Tanclinger Zanotti, zatarski leksikograf, svoju je težnju izrazio prema narodnome jeziku, tražeći veće čistunstvo. U rukopisnome rječniku još spominje utjecaj tuđih riječi.

Pavao Ritter Vitezović (Senj, 1652. – Beč, 1713.) u *Odiljenju sigetskom*¹⁰ žali što mladići iz tuđine donesu puno tuđica, primjerice: *pijac*, *grof* umjesto da rabe naše riječi *trg* i *knez* ...

Vitezović je želio i pokušavao stvoriti jedinstveni hrvatski književni jezik radeći na reformi grafije. Sastavio je hrvatsko-latinski i latinsko-hrvatski rječnik. On se zalagao da svaki glas treba bilježiti jednim te istim znakom opravdavajući to praksom u slavenskom pismu koje su imali stari Hrvati, sv. Jeronim i ostali.

On u svojem *Priričniku*¹¹ izražava ljutnju prema mnogim književnicima i piscima koji ne znadu dobro i pravilno pisati slova, kako kaže, našega hrvatskog jezika.

Antun Kanižlić (Požega, 1699. – Požega, 1777.) u predgovoru svomu molitveniku *Primogući i srdce nadvladajući razlozi* piše protiv porabe

⁹ Navod prema: Tomo Matić, *Prva redakcija Tanclingerova rječnika*, Rad JAZU, knj. 293, Zagreb, 1953., str. 257.

¹⁰ Pavao Ritter Vitezović, *Odiljenje sigetsko*, Linz, 1684.

¹¹ Pavao Ritter Vitezović, *Priričnik aliti razliko mudrosti cvitje*, Zagreb, 1703.

riječi iz turskoga jezika. Slavonac Kanižlić pokušava da na osnovi racionalističkoga pojednostavljivanja riješi grafijsko pitanje, što je bilo od osnovnoga značenja za slavonsku, bosansku i bunjevačku pismenost. Kanižlić je ovako probesjedio:

„Istina je, kad Turci godišta 1544. nadvladaše Slavoniju oružjem, nadvladaše i jezik slovinski jezikom svojim ... Protiraše naši priko Save Turčina, ali mloge riči turske ostadoše, kano ti na priliku: *pendžer, tefter, čaršija, ćuprija* i ostale, koje se u slovníku turskome nahode, a ne nahode se u slovicih onij naroda, koji se ilirskim jezikom, premda drugim od izgovaranja načinom, služe. Ostadoše ništa manje koreni neoskrvnjeni pravoslavnoga staroga jezika slovinskoga, iz kojih imamo riči slovinske namisto turskih izvoditi. Što ne mogući ja učiniti, želim da koji drugi Slavonac poslom ovim proslavi ime svoje.”¹²

Blaž Tadijanović (Rastušje, 1728. – Cernik, 1787.) jezikoslovac iz Slavonije, poznat kao čistunac jer je u svojoj knjižici *Svašta po malo*¹³ upozoravao na mnoge jezične nepravilnosti, ali nije mogao puno učiniti jer nije bio široke jezikoslovne naobrazbe. Tražio je da se govori svojim jezikom i da ne treba uzimati riječi iz drugoga jezika jer su to tuđe riječi. Isticao je kako ne treba govoriti, primjerice: *felčer, tišljar, šmit*, nego reći materinskim jezikom: *brijač, strugač, kovač, cipelar* i ostalo.

U svojoj knjižici Tadijanović je imao i manjih pogriješaka.

Matija Antun Reljković (Reljković; Svinjar na Savi, 1732. – Vinkovci, 1798.), Slavonac, i u svojem *Satiru*¹⁴ spočitava Slavoncima među ostalim „kako se turski pomišao, u vaš jezik tako unišao”, zatim objašnjava što je sve pravilno hrvatski i što je nepotrebno uzeto iz turskoga jezika (*jok, sirće, vala, vrića* ...). Reljković je pogriješio strpavši riječ *vriću* u turski jezik (poslije će u drugome izdanju to ispraviti), ali će zato u svojoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici*, 1769., opširnije pisati o turcizmima i donijeti popis od tridesetak riječi koje se ne nalaze u slavenskim jezicima.

Unatoč svemu tome ni *Satir* nije bez turskih riječi npr.: *pazar, sofra, komšiluk, budžak, belaj* ... Reljković je bio veliki promicatelj čistoga i

¹² Antun Kanižlić, *Primogući i srdce nadvladajući razlozi*, Zagreb, 1760., navod preuzet: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, 1990., str. 89. – 90.

¹³ Blaž Tadijanović, *Svašta po malo*, Magdeburg, 1761.

¹⁴ Matija Antun Reljković, *Satir illiti divji čovik*, Dresden, 1762.

pravilnoga hrvatskog jezika, ali su i njegove jezične pogriješke s obzirom na uporabu turcizama neizbježne. U njegovoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* dodan je i rječnik u kojemu su uz turske i druge tuđice navedene i hrvatske riječi.

U svojem *Satiru* za turske riječi kaže:

„I ostalih mlogo riči više
Iza sebe Turci ostaviše,
Koje kad bih htio spominjati,
Ne bi mogle u ve knjige stati.”¹⁵

DRUGO RAZDOBLJE

Skrb nad jezikom, jezični savjeti i savjetodavci od hrvatskoga narodnog preporoda do 1886.

Antun Mažuranić, Ljudevit Gaj, Fran Kurelac, Vjekoslav Babukić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Bogoslav Šulek, Adolfo Veber Tkalčević, August Šenoa, Luka Zore

U Hrvatskoj je do ilirizma bila velika nadmoć (dominacija) latinskoga, talijanskoga, njemačkoga jezika, a nešto manja mađarskoga, stoga je jedna od najvažnijih ideja bila prihvaćanje svenarodnoga jezika za sve Hrvate. Tako će hrvatski jezik za sve ilirce biti znak osobitosti i narodnosti, a jezik je bio prava duhovna hrana; jezik je bio simbol za domovinu.

Antun Mažuranić (Novi u Vinodolu, 1805. – Zagreb, 1888.) kao jezikoslovac puno je pridonio jezikoslovlju, prije svega svojim idejama o učenju hrvatskoga jezika jer je još od 1835. na zagrebačkoj gimnaziji uz dopusnicu predavao hrvatski jezik i literaturu po dva sata na tjedan učenicima viših razreda, a ta su predavanja pohađali i stariji.

Kao leksikograf objavio je više djela: zajedno s bratom Ivanom sastavio je *Gundulićev rječnik (iz Osmana)*¹⁶ te s J. Drobničem trojezični hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik. Treba izdvojiti i *Temelje ilirskoga i latinskoga jezika*, 1842. Antun Mažuranić je uz Vjekoslava Babukića jedan od najvećih gramatičara hrvatskoga narodnog preporoda, a zalagao se

¹⁵ *Stari pisci hrvatski*, knj. XXIII., Zagreb, 1916., str. 76.

¹⁶ Antun Mažuranić, sastavio *Gundulićev rječnik (iz Osmana)*, uz izdanje iz god. 1847., zajedno s bratom Ivanom.

za promicanje hrvatskoga jezika. Utemeljitelj je i zagrebačke filološke škole. Znakovito je jezikoslovno djelovanje jer je, primjerice, prvi opisao čakavski akut.

Ljudevit Gaj (Krapina, 1809. – Zagreb, 1872.) rođeni Krapinac, čiji su predci iz francuske pokrajine Burgundije došli u Hrvatsku, dao je veliki prinos hrvatskome jezikoslovlju u doba ilirskoga pokreta.

Iako je doktorirao iz filozofije u Leipzigu i bio političar, ipak je poznatiji po djelima iz jezikoslovlja i publicistike.

Najglasovitije mu je djelo mala knjižica *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisaña, poleg mudrol'ubneh, narodneh i prigospodarneh temel'ov i zrokov*.¹⁷ Uz nju se najčešće ističe da je Gaj reformirao hrvatsku latinicu što nije sasvim točno. Naime, nikada nisu potpuno prihvaćena sva Gajeva nova slova zbog jednostavnoga razloga što su postojali i drugi prijedlozi. Gaj će poslije prihvatiti digrame lj, nj, (dž), zatim će uvesti slovo ě, za sve glasove „jata”, koje će obrazložiti u članku *Pravopisz*.

Gaj je, prema tomu, zaslužan za pravilnije i jednostavnije pisanje hrvatskoga jezika, iako je svoju knjižicu pisao kajkavskim književnim jezikom.

Osim toga, Gaja pamtimo i po tomu što je kajkavsko-štokavsko dvojstvo kojim je pisana *Danica* u prvome godištu, u drugome išao u korist štokavštini. Time je ukinut dvostruki standardizacijski tijek s kajkavštinom u sjevernom dijelu i štokavštinom na ostalim hrvatskim područjima. On je s ostalim čelnicima ilirskoga pokreta zaslužan za uvođenje jekavske novoštokavske osnovice kao općehrvatskoga jezičnog standarda. Takva će novoštokavska osnovica biti otvorena za elemente čakavskoga i kajkavskoga narječja, ali će pobjedom vukovaca krajem 19. st., svi ti elementi gotovo potpuno nestajati.

Fran Kurelac (1811. – 1874.) čelnik riječke filološke škole, sa svojim sljedbenicima zagovara da osnovica standardnoga jezika treba biti zajednička većini slavenskih jezika. Predlaže zastarjele oblike, za genitiv mn. nulti morfem (*sokolovØ, ženØ* ...), za prvu osobu jd. -u (*ja ispletu*) i dr. Kurelac i sljedbenici nisu imali izgleda za uspjeh pa su ostali usamljeni, iako vjerni i dosljedni svojim načelima do kraja života.

¹⁷ Ljudevit Gaj, *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisaña, poleg mudrol'ubneh, narodneh i prigospodarneh temel'ov i zrokov*, Budim, 1830.

Objavio je opširne studije:

Fluminesia ili koječega na Reci izgovorenoga, spevana i nasnovana, Zagreb 1862., *Vlaške reči u jeziku našem*, Rad, JAZU, 1872., zatim *Mulj govora nespretna i nepodobna nanesena na obale našega jezika ili o barbarismih*, Rad JAZU, XXIV, 1873.

Uz pisanje, Kurelac se bavio sakupljanjem narodnoga blaga, bio je prevoditelj, putopisac, govornik i pjesnik. U početku je slijedio Gaja s kojim se školovao u Grazu, ali se ubrzo na jezičnome polju s njime razišao. Kurelčeva su se gledanja na jezičnu politiku radikalizirala zbog toga što je često putovao u Graz, Beč, Prag, Peštu i dr. te se susretao s aktualnim sveslavenskim idejama koje će se odraziti na književni jezik.

Spočitao je ilircima da su se puno približili Karadžićevim shvaćanjima o književnom jeziku, stoga ih u svojoj knjizi *Recimo koju*, Karlovac, 1860. naziva „nazovi-Hrvatima, laži-Hrvatima”.

Njegov rad Ivo Pranjković ovako ocjenjuje:

„Kurelac se naime, kao ideolog i predvodnik riječke filološke škole, uporno i tvrdoglavo zalagao za arhaični i u velikoj mjeri artificijelan jezik, zasnovan na mješavini hrvatskih narječja u kojoj će prevagu imati najstarije, čakavsko narječje, koje on smatra jezgrom hrvatskoga jezika. Takav jezik bio bi, po Kurelčevu sudu, dovoljno otvoren za zbližavanja s drugim slavenskim jezicima, a osobito s jezikom Srba i Slovenaca, pri čemu je nužno voditi računa o 'mjerilima jedinstva' koja bi trebala biti takva 'da niti odveć na srbsku stranu ne pretegnu, niti odveć od slovenske odskaču' (*Recimo koju*). Jezik kakav zagovara Kurelac obiluje, i na gramatičkoj i na leksičkoj razini, staroslavenskim i uopće starinskim elementima.”¹⁸

Vjekoslav Babukić (Požega, 1812. – Zagreb, 1875.) jedan je od najboljih jezikoslovaca 19. stoljeća i pisac prve gramatike *ilirskoga jezika*.¹⁹

Bio je za morfonološki pravopis i zagovarao je krilaticu „Piše se za oko, a čita se za uho.”

Babukić je jedan od osnivača zagrebačke filološke škole. U svojem jezikoslovnom radu zalagao za općehrvatski standardni jezik štokavske osnovice, ali nije odbacivao ni elemente čakavskog i kajkavskog narječja. On je bio štokavac za razliku od Antuna Mažuranića koji je bio čakavac, iz Novoga u Vinodolu. Babukić je bio pun zanosa i preporodne

¹⁸ Ivo Pranjković (pri.), *Jezikoslovne rasprave i članci*, Zagreb, 1999., str. 11. – 12.

¹⁹ Vjekoslav Babukić, *Ilirska slovnica*, Zagreb, 1854.

želje za uspjehom. Isticao je da se svaki narod treba ponositi svojim jezikom i da ga mora najviše voljeti te da je sretan svaki narod koji se ponosi svojim materinskim jezikom.

Ivan Kukuljević Sakcinski (Varaždin, 1816. – Puhakovec u Hrvatskome zagorju, 1889.) ostat će zapamćen u hrvatskome jezikoslovlju po svojem glasovitome govoru izrečenom prvi put na hrvatskome jeziku u Saboru 2. svibnja 1843.²⁰ Zbog tog svoga govora Kukuljeviću pripada istaknuto mjesto u mnogim hrvatskim jezikoslovnim knjigama. On u svojem govoru kaže da kao pravi Hrvat i Slavonac želi naučiti svoj materinski jezik i želi da svi „dobro i izvrsno nauče”. Kukuljević je protiv latinskoga koji je uveden u općinski život za barbarskih vremena, a u domove uvukao se i njemački te „promijenio prirodenu narav našu i način mišljena otaca naših ...”

Isto to kaže i za talijanski u primorju i mađarski na sjeveru. S tim u svezi Kukuljević kaže:

„Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Talijani, malo Mađžari i malo Slavjani, a ukupno iskreno govoreći nismo baš ništa.”²¹

Zalažući se za uvođenje hrvatskoga jezika u službenu uporabu (diplomatičku) primjećuje gledajući lica nazočnih u Saboru:

„Nu čitam ja u očijuh mnogih ovdje nazočnih tu misao: da to dopuštenje, da se naš materinski jezik u javni život i u poslove uvede, nikad i nikad zadobiti ne ćemo. Pitam ja na to slobodnim duhom, tko može (zapriječiti) jednom cijelom narodu, pa bi on i bog zna kako malen, no ako istinu i krepku volju imade, svojim rođenim jezikom govoriti – njega na prvo mjesto staviti i po tom narodnost svoju podići? Tko može i smije slobodnomu jednomu narodu, kao što su konštitucionalni Hrvati i Slavonci, to zapriječiti? Ima li sile na svijetu, koja ono, što komu bog dade, uzeti smije?”²²

Kukuljević je bio sudionikom bečkoga književnog dogovora i supotpisnik zaključaka 1850.

²⁰ Ivan Kukuljević Sakcinski, *prvi hrvatski zastupnički govor (na hrvatskome jeziku) u Hrvatskome saboru 2. svibnja 1843., zatim ponovno 23. listopada 1847.*

²¹ Navod iz govora Ivana Kukuljevića Sakcinskog koji je objavljen u *Leksikonu hrvatskoga jezika i književnosti*, Marka Samardžije i Ante Selaka, Zagreb, 2001, str. 348.

²² Isto.

Bogoslav Šulek (Bohuslav, Subotiče, Slovačka, 1816. – Zagreb, 1895.) ozbiljnije ulazi u jezikoslovlje pišući u Gajevim *Novinama Horvatskim, Slavanskim i Dalmatinskim* od 1846. Pedesetih godina objavljuje: *Naputak za one, koji uče čitati, Početnica za djecu, Prirodopis za niže razrede, Biljarstvo za višje gimnazije ...* Uz sve to uređuje i surađuje u drugim listovima, a 1868. objavljuje svoje najpoznatije političko djelo *Naše pravice*.

Najvažnija su mu djela: *Deutsch-kroatisches Wörter o-buch – Nemačko-ilirski rječnik*, I – II, Zagreb, 1860., zatim *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, I – II, Zagreb, 1874. – 1875. te *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb, 1879.

Šulek će u hrvatskome jezikoslovlju ostati zapamćen po svom nazivlju i postavljanju njegovih temelja. Puno je učinio na oblikovanju hrvatskoga stručnog i znanstvenoga nazivlja, a poslije ili, točnije, nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., i hrvatskoga vojnog nazivlja. Stvorio je puno novih riječi u duhu hrvatskoga rječotvorja, ali je ponekad posuđivao riječi iz drugih slavenskih jezika, ponajviše iz češkoga i slovačkoga, ali i ruskoga, slovenskoga i dr.

Uz to, Šulek je bio pristaša jezičnih načela zagrebačke filološke škole, sklon čistunstvu te je tražio riječi iz drugih hrvatskih dijalekata. Međutim, to ga je stajalo sukoba s hrvatskim vukovcima koji su zagovarali čisti narodni jezik. Unatoč svemu, Šulek je uz D. A. Parčića najzaslužniji za početke hrvatskoga nazivoslovlja. On unosi u svoje rječnike riječi iz svih triju narječja: štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga te preuzima riječi iz drugih slavenskih jezika prilagođujući ih hrvatskome sustavu, ali i stvara nove riječi.

Dajemo samo neke:

*brzjav, dojam, glasovir, krivulja, kolodvor, obrt, obrtnik, obvezatan, postotak, prosvjed, protusloviti, protuslovlje, razmjern, rezbarstvo, sustav, skladatelj, stanovište, strujomjer, skladba, skladatelj, tlak, tlakomjer, ustroj, uzoran, vjeronauk, zdravstvo*²³ i druge.

Adolfo Veber Tkalčević (Bakar, 1825. – Zagreb, 1889.) svestrana je osoba, veliki znanstvenik, polemičar, promicatelj hrvatskoga jezika,

²³ Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, I – II, Zagreb, 1874. – 1875., str. od 123. do 1336.

gramatičar nadasve, ali i njegova književna ostvarenja vrijedan su dio hrvatske književnosti.

Najbolje i najvažnije mu je djelo *Skladnja* kao gramatički priručnik. Ništa manje znakovita djela su mu *Latinska slovnica za male gimnazije* (Beč, 1859.), *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta* (Beč, 1859.), *Slovnica hrvatska za četvrti razred pučke učione* (Beč, 1860.), i *Slovnica hrvatska za srednja učilišta* (Zagreb, 1860.).

Veber će kao jezikoslovac dugo biti najvažniji i najaktivniji u djelovanju zagrebačke filološke škole, branit će njezina načela programskim publikacijama, ustroj ilirskoga (hrvatskoga) jezika, 1856. i Brus jezika ili zagrebačka škola, 1884.

Adlofo Veber Tkalčević bio je i veliki polemičar, a istakao se u polemikama s Franom Kurelcem i tada mladim Vatroslavom Jagićem. Zapažene je polemike vodio s hrvatskim vukovcima Matijom Divkovićem, Franjom Ivekovićem i Tomom Maretićem.

Njegova je *Skladnja*²⁴ najviše ostavila traga u hrvatskome jezikoslovlju što mu je priznao i Vatroslav Jagić koji je inače uvelike negativno pisao o Veberovu radu.

O *Sintaksi Vatroslav Jagić* 1865. među ostalim kaže da njegova sintaksa našega jezika ima kao prva takva knjiga preveliku zaslugu, ako i nije bez pogrješaka.

Iako od pojedinaca osporavan, Veber će u hrvatskome jezikoslovlju 19. stoljeća zauzeti jedno od najistaknutijih mjesta ne samo po jezikoslovnome radu, nego i po drugim književnojezičnim djelima. U jezikoslovlju je ostavio neizbrisiv trag posebice na području skladnje (sintakse) kao cjelovitoga i zaokruženoga sintaktičkog priručnika te drugim slovničkim prinosima u hrvatskomu jezikoslovlju.

Ivan Savić u članku *Razvoj i mijene u tisućljetnoj povijesti hrvatskoga jezika, Suvremena metodika nastave hrvatskoga jezika*, za Vebera kaže da je bio najveći borac i branitelj za prava hrvatskoga jezika nakon iliraca nazivajući ga apostolom Zagrebačke filološke škole i dodaje:

„Njegov je trag veoma dubok i neizbrisiv u hrvatskomu jezikoslovlju i danas možemo samo žaliti što nije pobijedio i prihvaćen u svoje doba što među inima, ističe velikan hrvatske pisane riječi Ks. Š. Gjalski ovim riječima: Čim nismo u književnosti stvorili literarni jezik, kao što su ga stvorili veliki narodi Talijani, Francuzi, Englezi, Nijemci i Rusi, nego smo uzeli za književni jezik

²⁴ Adolfo Veber Tkalčević, *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta*, Beč, 1859.

*prostonarodni govor, onda je neizbježno, da ne će nikada izumrijeti pogrješka jezična (...) Bila je velika pogrješka, da smo odbili zagrebačku ško-lu i njezine apostole, a odlučili se za staze i putove, koje je Vuk označio...*²⁵

August Šenoa (Zagreb, 1838. – Zagreb, 1881.) jedan je od najvećih hrvatskih pisaca s golemim brojem napisanih djela, ali nas ovdje zanima njegovo jezikoslovno djelovanje.

S jezične se strane o Šenoi može govoriti raščlanjujući njegova književna djela, ali i sagledavajući njegov cjelokupni rad i djelovanje, posebice oko uređivanja *Vienca* kada je bio glavnim urednikom.

U *Vincu* Šenoa nije samo objavljivao prikaze knjiga, nego je dosta svoje usredotočenosti usmjerio na jezično područje. Spomenimo samo osvrt na djela *Zabavne knjižnice* iz Kraljevice u više navrata, gdje prigovara prevoditelju za neke riječi i izraze prijevoda Hugoova romana *Dva-deset i tri*.

U svome uredničkomu radu objavljuje pisma čitatelja u kojima se i njega izravno optužuje da rabi neke kajkavske i čakavske riječi. Među ostalim Šenoa se branio da je Vuk u svojem rječniku zapisao samo one riječi koje je čuo, a ne nikako sve. Time je htio reći da su sporne riječi sastavnim dijelom hrvatskoga jezika u koji mogu ući i riječi iz kajkavskoga i čakavskoga narječja, osobito ako nemamo svoju hrvatsku riječ, nego rabimo tuđicu. To je uspoređivao s činjenicom da i srpski pisci čiste svoj srpski jezik od turskih riječi kojih je u Šenoino vrijeme bilo na pretek u srpskome jeziku iako ih je Vuk upisao kao srpske.

Šenoi se zamjeraju sljedeće riječi: *zdenac, zahvaliti se, radozna, burkati, poculica, potapštati, gusle zvone, ni uha ni sluha ...*

Šenoa je uzvratio dokazujući da se sve te riječi nalaze u hrvatskim rječnicima.

Iz tih se reagiranja moglo zaključiti da su prigovori dolazili iz Vukove struje i da im je Šenoa zasmetao što rabi riječi iz kajkavskoga i čakavskoga narječja. Znači, već je tada sve bilo jasno kad je riječ o nazovi zajedničkom jeziku za većinu južnih Slavena.

Uz rečeno, izdvojiti ćemo i oštro suprotstavljanje koje su poticali srpski pisci iz Dalmacije, veličajući Vuka dok su negirali dubrovačku književnost. Iz svega rečenog zaključujemo da Šenoa nije bio samo literar-

²⁵ Ivan Sović, *Razvoj i mijene u tisućljetnoj povijesti hrvatskoga jezika*, u: *Suvremena metodika nastave hrvatskoga jezika*, godina XVII., br. 2-3, Zagreb, 1993., str. 41.-54.

na duša, kako ga najširi čitateljski krug znade, nego se skrbio i za jezik do kojega mu je i te kako bilo stalo.

Luka Zore (1846. – 1906.) zajedno s Franom Kurelcem objavljuje 1873., četiri savjetodavna članka *Paljetkovanje* u Radu JAZU, CVIII, CX, CXIV, CXV, 1892. i 1893.

Zore je bio pobornikom fonološkoga pravopisa pa se sukobio s Mihovilom Pavlinovićem na zasjedanju Dalmatinskoga sabora 1883. Također se s njime prepirao oko naziva jezika. Zore je bio za naziv srpsko-hrvatski, a Pavlinović za naziv hrvatski i govorio je da jedan narod treba jedan jezik i pitao je li to jedan jezik ili su to dva jezika (mislilo je na naziv srpskohrvatski).

Ovo je razdoblje trajalo od početka hrvatskoga narodnog preporoda do 1886. kada otpočinje prva opširnija nizanka (serija) jezičnih savjeta Ivana Broza naslovljena *Filologijske sitnice u Hrvatskome učitelju*.

TREĆE RAZDOBLJE

Od objave prve opširnije nizanke (serije) jezičnih savjeta 1886. Ivana Broza, zatim djelovanje Tome Maretića do objave prvoga jezičnog savjetnika 1904.

U ovom razdoblju za hrvatsko su se jezikoslovlje dogodili prijelomni događaji.

Najprije prva nizanka jezičnih savjeta, a onda tri kapitalna djela.

Ivan Broz objavio je *Hrvatski pravopis* 1892., prema fonološkim načelima, zatim **Tomo Maretić** *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* 1899., te Ivan Broz i **Franjo Iveković** *Rječnik hrvatskoga jezika* 1901.

Ipak je velika nevolja što su se Maretić i njegovi sljedbenici prema hrvatskome jeziku odnosili kao da dotada nije postojao književni jezik hrvatske pismenosti, kulture, kao da nije bilo velikana kao što su: Marko Marulić, Mavro Vetranović, Petar Hektorović, Petar Zoranić, Marin Držić, Ivan Gundulić, Juraj Habdelić, Filip Grabovac, Andrija Kačić Miošić, Antun Reljković, Tituš Brezovački i mnogi drugi pisci dokazane veličine toga vremena kojima je hrvatski jezik s tisućljetnom povijesti bio izvorištem i crpilištem za njihova književna djela i velika dostignuća.

Maretić i sljedbenici normiraju poseban tip književnoga jezika koji se isključivo temelji na narodnim pjesmama i pripovijetkama pisanim

samo novoštokavskim dijalektom i Karadžićevim i Daničićevim spisima i opet kao da nema hrvatskoga standardnog jezika u koji su umnogome ušle riječi i iz čakavskoga i kajkavskoga narječja. Takvim stajalištima mnogi su se protivili i nisu prihvaćali promjene koje su u suprotnosti sa svim hrvatskim jezikoslovnim i kulturnim vrijednostima.

Na početku ovoga razdoblja jača utjecaj vukovaca i prevladavaju načela fonološkoga pravopisa kojim je napisan *Hrvatski pravopis*.

Gotovo nestaje dotadašnja hrvatska tradicija morfonološkoga, tzv. korijenskoga pravopisa. Školstvo rabi samo gramatike koje su napisali vukovci, a jedino vjerni morfonološkome pisanju ostaju mnogi pravaši, zatim **Antun** i **Stjepan Radić** te neki drugi.

U uporabi je *Rječnik hrvatskoga jezika* koji je u najvećem dijelu pripremio **Ivan Broz**, a nakon njegove smrti dovršava ga njegov ujak **Franjo Iveković** (1834. – 1914.) i objavljuje 1901. To je prvi dovršeni jednojezični rječnik hrvatskoga jezika sastavljen samo od primjera iz jezika usmene narodne književnosti s namjernim izostavljanjem dotadašnje pisane hrvatske književnosti (što je neprihvatljivo i nelogično), pa u tome rječniku nema mnogih općeprihvaćenih hrvatskih riječi.

Početak dvadesetoga stoljeća i godina 1904. kada je objavljen prvi jezični savjetnik **Vatroslava Rožića** *Barbarizmi u hrvatskome ili srpskom jeziku*, daje naslutiti da hrvatsko jezikoslovlje ipak nije na pravome putu, iako su u svega prijašnjih osam godina objavljena tri kapitalna djela.

Ivan Broz (Klanjec, 1852.–Zagreb, 1893.) svoju nizanku (seriju) članka započeo je *Filologijskim sitnicama u Hrvatskome učitelju*, 1886. i nastavio u *Viencu*, 1889. od br. 1. do 40., najčešće bez potpisa, ali znalo se da su to njegovi članci. Savjeti su bili zanimljivi i korisni. Doticao se najčešće pogrješaka koje su morali ispraviti svi koji se bave javnom riječi. Broz je u svojim savjetima bio skroman, ali nadasve stručan i nije pretjerivao. Zapravo bio je odmjeren i govorio je da se treba pisati na jedan način, a izgovarati na drugi način.

Broz dvije godine poslije objavljuje *Sitnice* u kojima su zastupljeni jezični savjeti.

Bio je svestrana osoba: jezikoslovac, leksikograf, književnik, književni kritičar, pravopisni pisac i dr. U svemu je bio dobar poznavatelj, ali će ostati zapamćen po svojim objavljenim djelima. Započeo je pisati

prvi jednojezični dvosveščani *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901.), ali ga je prerana smrt zatekla u četrdeset drugoj životnoj godini.

U svojim dvjema knjigama objavljenim za života *Crtice iz hrvatske književnosti*,²⁶ svezak prvi ili uvod u književnost, govori o književnosti, ali je glavnina knjiga posvećena jezičnoj problematici, dok je druga, *Crtice iz hrvatske književnosti*,²⁷ svezak drugi ili prvo doba: crkvena književnost posvećena pretežito književnosti. Izdvojit ćemo još uređivanje *Hrvatskih narodnih pjesama* što mu je povjerila Matica hrvatska, te na koncu knjigu *Filološke sitnice i pabirci* (2000.), za koju bi se moglo reći da je velika šteta što nije objavljena za njegova života, a građu je prikupio i pogovor napisao **Marko Samardžija**. Svi su članci objavljeni u *Hrvatskome učitelju*, 1886., zatim u *Vijencu*, 1889. prvi niz, te 1891. drugi niz. *Pabirci*, kraći dio, objavljeni su u *Pobratimu*, 1894.

Broz piše jezične savjete prije Rožića i Andrića, ali ne objavljuje knjigu pa će stoga ostati u njihovoj sjeni, iako ne zaostaje u savjetodavnome radu, dapače! Njegovo je pisanje važno za tadašnju, ali i daljnju standardizaciju hrvatskoga jezika.

U svojim istupima Broz izražava svoja nezadovoljstva prema Maretiću i govori da mnoga njegova jezična stajališta treba ispraviti. U svom prvom članku *Jupiter, Jupitera* što zastupa Maretić, Broz zbog nepostojanoga a drži boljim *Jupitar, Jupitra*. U istom stilu piše i ostale sitnice – dvojbe. S Maretićem se ne slaže ni oko riječi *Slovenin, slovenski* u značenju *Slaven, slavenski*. Nazivi *Slovenin, slovenski* za Broza su bili prihvatljivi.

Evo kako je Broz pisao u trećem nastavku u *Hrvatskome učitelju*²⁸ osvrćući se na članak što ga je T. Maretić objavio u *Vijencu*.

„T. M. dokazuje da ne valja pisati *nahuditi*. Nema sumnje da treba pisati *nauditi*. Što čitamo u Vukovu Kovčežiću: 'Da Bog da ... da se mi vama vazda falimo i podičimo, a vi nama ne *pohudite*' 72. biće u svezi s riječima *hud, hudoba* u značenju *pakost, zloba, zloća*. G. T. M. ne zadovoljivši se dokazima, što mu pružaju Dubrovčani i jezik stari slovenski, dokazuje, kako kaže 'iz samog hrv. jezika' s riječi *hud* i *nauditi* ne stoje u svezi jedna s drugom i navodi dva dokaza, od kojih mu jedan apsolutno ništa ne vrijedi a drugomu moglo bi se može biti nešto zabaviti.”²⁹

²⁶ Ivan Broz, *Crtice iz hrvatske književnosti I*, Zagreb, 1886.

²⁷ Ivan Broz, *Crtice iz hrvatske književnosti II*, Zagreb, 1888.

²⁸ Ivan Broz, *Hrvatski učitelj*, X., Zagreb, 1886., 18, 283. – 284.

²⁹ Tomo Maretić, *Vijenac*, Zagreb, 1885., str. 222. – 223.

Ovi, kao i svi članci, pisani su s puno filološkoga znanja i s puno primjera iz kojih je lakše razabrati što je pravilno, a što nije. Broz je i purist i vukovac. Svoju vukovsku naklonost izrjekom iskazuje i na početku prvoga niza *Filologičkih sitnica*:

„Filologičke sitnice bit će sitni prilozi, kojima će se, mislimo, moći koristivati svi oni, koji nastoje oko čistoće i pravilnosti književnoga jezika hrvatskoga. Da bi posao bio pouzdan, a prema me i uspješan, mi smo građu za ove sitnice crpili samo iz Vuka, koji je, što se tiče živoga jezika hrvatskoga, koji smo uzeli za književni, bez sumnje najveći uglednik. I sama stara zagrebačka škola, koja, što je danas Hrvata i Srba, još jedina vikne kašto preko svojih jednomislenika na Vuka, priznaje, da ni u kojega spisatelja hrvatskoga ili srpskog nema toliko vjere i pouzdanja, koliko upravo u Vuka. ... Ako se pokaže da smo kadšto zaboli trn u zdravu nogu, a ono molimo svakoga, koji takovo što opazi, da nas popravi, ali samo prema – Vuku.”³⁰

Zašto se Broz ovako postavlja naspram Vuku, njegovim idejama i srpskome jeziku?

Najprije zato što Broz hrvatski i srpski smatra jednim jezikom pa su mu srpski pisci tako dobro došli u raščlanjivanju hrvatskoga jezika. Ne treba odbaciti ni Brozovu, uvjetno rečeno, naivnost i iskrenost koju je prihvatio od srpskih lingvista o istome jeziku, što će poslije voditi i dovesti do velike srbizacije hrvatskoga jezika, posebice nakon pobjede vukovaca, koja će potrajati do Drugoga svjetskoga rata i nastaviti se nakon njega – sve do Domovinskoga rata. Broz i njegovi pristaše smatrali su podlogom tadašnjemu standardu čisti narodni jezik koji je Vuk bilježio. Iz svega će toga izaći osnovno pravilo standardologije hrvatskih vukovaca: dobro je jer je tako i u Vuka.

Izdvojit ćemo samo neka dobra i općeprihvaćena načela i primjere što ih je Broz postavio u svojim savjetima, a vrijede i dandanas:

umjesto oticati, sticati, spjevan po, čekati + na + A, nego *otjecati, stjecati, spjevan od, čekati + A*.

Ivan će Broz u hrvatskome jezikoslovlju ostati zapamćen kao umjereni vukovac i autor prvoga službenoga fonološkog pravopisa hrvatskoga jezika, ali i kao glasnjiji začetnik štokavskoga purizma.

Razdoblje do konca 19. st. ostavlja iza sebe savjetničku literaturu, prave jezične savjete, ali ne i samostalne knjige, što će se ostvariti na

³⁰ Ivan Broz, *Vijenac*, Zagreb, 1889., br.1, str. 16.

samome početku 20. stoljeća kada 1904. u Zemunu, **Vatroslav Rožić** objavljuje *Barbarizme u hrvatskom ili srpskome jeziku*.³¹

Do početka 20. st. hrvatski jezik nije dobio cjelovito djelo jezičnoga savjetnika, vjerojatno i zbog toga što za time nije bilo veće potrebe, ali sada prihvaćenjem Vukove struje i pobjede hrvatskih vukovaca, postoje itekako veliki razlozi za pisanje jezičnih savjeta i jezičnih savjetnika.

Usprkos neobjavljivanju samostalnih jezičnih savjetnika, u hrvatskome jeziku 19. st. bilo je puno purizma, posebice u drugoj polovici stoljeća. Spominjući jezične savjetnike, odmah nam je na umu purizam jer su ta dva pojma u hrvatskome jeziku u velikome postotku sinonimi ili istoznačnice. Savjetništvo nije samo purizam, nije ni primaran, ni odlučujući čimbenik, ali je važan u hrvatskome jezičnom savjetništvu.

Puristička nastojanja vidljiva su u **Rožićevim, Andrićevim i Maretićevim** jezičnim savjetnicima, ali i znatno prije u djelima **Bogoslava Šuleka**, zatim i u predstavnika zagrebačke filološke škole, koji zauzimaju izrazito mjesto u hrvatskoj filologiji kao i u **Frana Kurelca** koji se isticao svojim purističkim stajalištima.

Logično se nameće pitanje otkuda je i kako se u Hrvata javio purizam i je li njegovo pojavljivanje opravdano?

Purizam je samo posljedica tisućljetnoga teškoga bremena što ga je hrvatski jezik nosio i trpio u svojoj povijesti. Teret je od vremena do vremena bio samo malo lakši, ali uvijek težak i bremenit. Hrvatski su jezik uvijek htjeli potisnuti ili podrediti razni tuđi (često susjedni) jezici (mađarski, talijanski, njemački), a njegove patnje izrekao je i svojim bolnim jaukom i pop Martinac nakon Krbavske bitke 1493. „kad Turci nalegoše na jezik hervatski.”

Turska vladavina negativno se odrazila na hrvatski jezik, a posebice na stvaranje jedinstvenoga hrvatskog književnog jezika. Iste je nevolje donijelo posrbljivanje hrvatskoga jezika koje je trajalo stotinjak godina.

Tomo Maretić (Virovitica, 1854. – Zagreb, 1938.) prema Stjepanu Babiću prvi je počeo pisati jezične savjete, i to dvije rukoveti *Filologičkoga iverja u Viencu*, 1884. i 1886. Jamačno su ovi Maretićevi puristički radovi, prema Babiću, ozbiljni savjetnički članci u što ne treba dvojiti, ali i svi prije spomenuti tekstovi, studije i cijela djela u sebi imaju itekako

³¹ Vatroslav Rožić, *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zemun, 1904., *Barbarizmi u hrvatskome jeziku*, Zagreb, 1908., Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), 1913., i pretisak trećega izdanja, Pergamena, Zagreb, 1998.

savjetodavne crte i prave jezične savjete. (Spomenut ćemo samo da se istodobno objavljuju *Filologijske sitnice*, 1886. Ivana Broza u *Hrvatskome učitelju*.³²).

Tomo Maretić objavljuje 1899. svoju *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika s Dodatkom Stilistici – antibarbarus* (drugo izdanje 1931., a treće 1963.). U njemu je popis „običnijih barbarizama s naznakom, kako je mjesto njih bolje govoriti i pisati.” Ali s obzirom na to da *Antibarbarus* sadržava tek 12 stranica *Dodatak stilistici*, ne možemo ga smatrati samostalnim djelom.

Međutim može se jamačno reći da time započinje jedno novo razmišljanje u hrvatskome jeziku (iako se zove po Maretiću hrvatski ili srpski jezik) i tema antibarbarusa potrajat će sve do naših dana u tome ili blažem nazivu. Taj *Dodatak stilistici – antibarbarus* poslužio je kao poticaj Maretiću da 1924. objavi *Jezični savjetnik*.

Maretić u *Antibarbarusu* navodi nepoželjne riječi i objašnjava njihovu (ne)pravilnu uporabu, često upućuje na stranicu u *Gramatici*, npr.: prva riječ *akoprem*, kajkavska riječ; vidi 684. ili *ogroman* nepotrebna je riječ ruska ili češka kada ima svoju: *golem* ...

Tomo Maretić objavljuje 1892. u Radu CVIII. *Ruske i češke riječi u hrvatskome jeziku*. Bilo je to dvadeset godina nakon Gajeve smrti (1872.). Kurelac je umro 1874, Babukić 1875., Šenoa 1881., A. Mažuranić 1888. i Veber 1889.

Maretić je najkorjeliji vukovac i promicatelj njegova (Vuka Karadžića)³³ kulta na hrvatskim prostorima. To znači borac i zagovarač hrvatskoga ili srpskoga jezičnog jedinstva i fonološkoga pravopisa, zatim je ostao i na ostalim Vukovim crtama: zagovarač pravog narodnoga jezika i nadasve (novo)štokavske osnovice hrvatskoga standardnog jezika.

U prvi mu plan izbijaju sljedeća jezikoslovna djela: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika i Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola* (za gimnazije), 1899.

Ovim je gramatikama, kako ističu **Marko Samardžija** i **Ante Selak** u *Leksikonu hrvatskoga jezika i književnosti*:

³² Ivan Broz prvi je članak *Filologijske sitnice* objavio u *Hrvatskome učitelju*, X, 1886., str. 168. – 169.

³³ Vuk Stefanović Karadžić, lingvist, etnograf i povjesničar (1787. u Tršiću kraj Loznice – 1864. u Beču), reformator srpskoga književnog jezika.

„... preusmjerio gramatičku (morfosintaktičku) normu hrvatskoga jezika prema stanju u novoštokavskim govorima koristeći pri tome djela posve nerepresentativna za tadašnje hrvatsko jezično stanje. Te su gramatike, istodobno, konačan obračun s jezičnom koncepcijom hrvatskoga standardnog jezika zagrebačke filološke škole.”³⁴

Maretićeva je zabluda i u tome što je tada gotovo progonio sve osobitosti iz čakavskoga i kajkavskoga narječja, a prihvaćao samo osobitosti iz štokavskoga, pri tome veličajući tzv. narodni jezik.

Sve je takve ideje obradio u svojem savjetodavnome djelu *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (Zagreb, 1924.) koje je u tadašnje doba bilo središnja savjetodavna knjiga.

Maretić će kao leksikograf ostati zapamćen i po uređivanju Akademijina Rječnika, od 1907. do 1937. Uredio je 5500 stranica, i to od riječi *maslo* do riječi *pršutina*. Uz rečeno, prevodio je s grčkoga, latinskog i poljskoga jezika (Homera, Ovidija, Vergilija, A. Mickiewicza). Za prijevođe klasika oblikovao je *akcenatski heksametar* pa ga je **Petar Skok** nazvao Maretićevim životnim djelom.

Umire 1938., u 84. životnoj godini.

ZAKLJUČAK

Skrb hrvatskih književnika i jezikoslovaca od početka 16. st. pa do 1904. imala je veliku ulogu u očuvanju hrvatskoga jezika koji je prolazio kroz teška razdoblja, a baš ta njegova potiskivanja, rashvaćivanja, negiranja i prisvajanja očitovala su se u gotovo čitavom naznačenom razdoblju.

U povijesti hrvatskoga jezikoslovlja zanimanje, briga i čuvanje svojega jezika ima dugu tradiciju koja započinje ranom srednjovjekovnom pismenošću zrcaleći se pretežito u književnim djelima dok je vidljiva i u narodnoj usmenoj književnosti. Istodobno s tim, usmjerena je i pozornost prema jezičnoj čistoći (purizmu) koja se očituje najviše u pisanoj književnosti, ponajprije u pjesmama.

Možemo govoriti o prvim početcima brige za svoj jezik, a kako ga drugačije nazivati nego hrvatskim, ne samo s današnjega stajališta na početku XXI. stoljeća, nego i od najranijih početaka pismenosti u Hrva-

³⁴ Marko Samardžija i Ante Selak, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Zagreb, 2001., str. 384.

ta. Jasno je da takav naziv nije bio oduvijek, čak ga odavno bilježimo, a pronalazimo ga prvi put kao „jezika hrvackoga” u *Istarskome razvodu* iz 1275. ili 1325.

Iako se u povijesti naš jezik nazivao *slovenski, slovinski, dalmatinski, bosanski, ilirički, ilirski* i dr., nikada poveznica hrvatski nije izlazila iz podsvijesti Hrvata kao zajedničkoga jezika za sva tri jezika, odnosno narječja (čakavski, štokavski, kajkavski).

Ako smo, većinom, prihvatili u kroatistici opću podjelu hrvatske jezične povijesti u dva razdoblja: *predstandardno*, koje traje od polovice 9. do polovice 18. stoljeća te *standardno*, od tada do danas, onda sa stajališta brige, čuvanja, purizma u značenju svoj jezik iznad svega i iznad drugih, možemo reći da su Hrvati imali osjećaj prema jeziku na najvišoj razini jezične svijesti kao temelj prepoznavanja i čuvanja vrijednosti jednoga naroda. Velikih pisanih pokazatelja za to nema u prvim stoljećima predstandardnoga razdoblja iako je jedan od prvih pisanih spomenik na hrvatskome jeziku *Bašćanska ploča* još iz 1100.

Međutim u kasnijim stoljećima postoje mnogi tragovi izbjegavanja tuđih utjecaja i očuvanja jezične domaće izvornosti, iako su vremena uvijek bila teška i nimalo naklonjena hrvatskoj riječi. Možemo govoriti o najranijim romanskim utjecajima, osobito na čakavskim prostorima, gdje je ujedno čakavsko narječje bilo i najstarija osnova hrvatskoga književnog jezika, a čiji su odrazi bili vidljivi u sintaksi i leksiku. Jačanju hrvatskoga jezika nisu puno odnemogli ni dokumenti javne uporabe pisani u pravilu na tuđim jezicima pa čak i oni crkveni. Njegovo će se jačanje i prodiranje više osjećati tek krajem 14. st., najprije u književnoj djelatnosti pa onda i u javnoj uporabi.

Hrvatski su književnici i jezikoslovci proučavali hrvatski jezik kao sustav u dijakronijskome (povijesnom) i sinkronijskome (sadašnjem) presjeku smještajući ga, u vremenu opisivanja i proučavanja, i u političko, društveno i kulturno surječje (kontekst) hrvatskoga naroda.

Hrvatski književnici i jezikoslovci, proučavajući i opisujući hrvatski jezik, temeljili su svoje spoznaje na svekolikoj jezikoslovnoj struci služeći se općom teorijom jezika i općom lingvistikom, ali i fonetikom i fonologijom, zatim dijalektologijom, gramatikom općenito, ortoepijom i ortografijom, psiholingvistikom, sociolingvistikom, stilistikom i drugim relevantnim jezikoslovnim granama.

Književnici, jezikoslovci i savjetodavci imali su veliku ulogu u razvitku hrvatskoga književnog jezika, hrvatske jezične posebnosti, zatim

u stvaranju svijesti o postojanju i potrebama čuvanja jezične hrvatske izvornosti.

Ovi se zaključci nameću kao rezultat raščlamba mnogobrojnih napisanih knjiga, članaka, javno izrečenih stajališta mnogih književnika i jezikoslovaca, objavljenih publikacija o naznačenoj temi i dr.

Savjetodavni članci temeljeni su na prosudbama, objašnjenjima i raščlambama, ponajprije koristeći se empirijskom metodologijom, u čemu je svagdašnja jezična praksa u svim svojim jezičnim pojavama nezaobilazan preduvjet, da bi došli do konačnoga cilja, to jest do pravilnoga i potpunoga jezičnog savjeta.

10. kolovoza 1861., na pedeset drugoj sjednici Hrvatskoga sabora, bila je točka dnevnoga reda: – *Hrvatsko-srbski jezik* kao službeni u Trodijelnoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, ali taj naziv nije prihvaćen.

Do tih je godina bio u neslužbenoj uporabi i naziv *hrvatsko-slavonski jezik* i na spomenutoj sjednici dan je prijedlog da se tako i službeno nazove, ali nitko od nazočnih nije bio za taj naziv. Prijedlog naziva *hrvatsko-srbsko-slavonski jezik* zastupnika Ivana Vardijana nije stavljen na glasovanje.

Upravo je dvočlani naziv i nazovi zajedništvo u raznim državama motiviralo nastanak velike brige za hrvatski jezik i brojne jezične savjete jer se mnogi nisu mirili s time da se izvornost hrvatskoga jezika sve više gubi i utapa u drugi, posebice u srpski jezik.

Svi književnici i jezikoslovci, bez obzira na svoj značaj (karakter) savjetovanja, imali su udio i imat će ga u povijesti hrvatskoga jezika, a o njihovoj učinkovitosti još je prerano davati konačne ocjene, to ostavljamo i za daljnje raščlambe.

Ozbiljnije jezično savjetništvo pojavilo se relativno kasno, usporedi li se ono s pojavom prvih rječnika, gramatika, pravopisa ili književnih djela. Hrvatska briga za svoj vlastiti jezik i njegovo jezično savjetništvo nastala je stjecajem povijesnih i političkih prilika te potrebe da se sačuva izvorni hrvatski jezik kako ne bi podlegao pod tuđi utjecaj i tako zauvijek nestao. U očuvanju i opstojanju hrvatski književnici, jezikoslovci i savjetodavci učinili su puno pa je njihova velika zasluga što je danas hrvatski jezik svoj i samostalan.

LITERATURA

- Andrić, Nikola, *Branich jezika hrvatskoga*, Zagreb, 1911.
- Anić, Vladimir, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1991., 1994., 1998.
- Babić, Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb, 1986.
- Babić, Stjepan, *Tisućljetni jezik naš hrvatski*, Zagreb, 1991.
- Babić, Stjepan i dr., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, 1991.
- Babić, Stjepan, *Hrvatski jučer danas sutra*, Zagreb, 1995.
- Babić, Stjepan, *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb, 1998.
- Barić, Eugenija i dr., *Priručna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1979., 1995.
- Banac, Ivo, *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb, 1991.
- Bašić, Nataša, V. S. *Karadžić između jezikoslovlja i politike*, Zagreb, 1991.
- Belostenec, Ivan, *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onoma tum aearium Zagrabie 1740*. Pretisak. I. knjiga, Zagreb, 1972., II. knjiga, Zagreb, 1973.
- Benešić, Julije, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I.G. Kovačića*, Zagreb, 1985.
- Brabec, Ivan i dr., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1952.
- Brodnjak, Vladimir, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb, 1991., 1992.
- Broz, Ivan, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1892.
- Broz, Ivan, *Crtice iz hrvatske književnosti*, sveska prva, uvod u književnost, Zagreb, 1886.
- Broz, Ivan, *Crtice iz hrvatske književnosti*, sveska druga, prvo doba: crkvena književnost, Zagreb, 1886.
- Broz, Ivan, *Filološke sitnice i pabirci*, prikupio i pogovor napisao Marko Samardžija, Zagreb, 2000.
- Brozović, Dalibor i dr., *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb, 1988.
- Ćirilov, Jovan, *Srpsko-hrvatski rečnik varijanti – Hrvatsko-srpski rječnik inačica*, Beograd, 1989.
- Damjanović, Stjepan, *Filološki razgovori*, Zagreb, 2000.

- Damjanović, Stjepan, *Jazik otačaski*, Zagreb, 1995.
- Divković, Mirko, *Hrvatska sintaksa*, Zagreb, 1896.
- Dujmušić, Jozo, *Antibarbarus hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2008.
- Florschütz, Josip, *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, Preparandije i više pučke škole*, (treće izdanje), Zagreb, 1916.
- Frančić, Anđela i dr., *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb, 2005.
- Gaj, Ljudevit, *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, Budim, 1830.
- Guberina, Petar,
- Krstić, Kruno, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1940.
- Ham, Sanda, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, 2006.
- Hamm, Josip, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb, 1974.
- Hekman, Jelena (ur.), *Jezik na križu – Križ na jeziku 1 – 2*, Zagreb, 1999.
- Iveković, Franjo,
- Broz, Ivan, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1901.
- Ivšić, Stjepan, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970.
- Jonke, Ljudevit, *Književni jezik u teoriji i praksi*, 2. prošireno izdanje, Zagreb, 1965.
- Jurišić, Blaž, *Nacrt hrvatske slovnice*, Zagreb, 1990., pretisak
- Katičić, Radoslav, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1986.
- Katičić, Radoslav, *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1986.
- Kašić, Bartol, *Hrvatsko-talijanski (rukopisni) rječnik*, Zagreb, 1990.
- Klaić, Bratoljub, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb, 1966.
- Kolenić, Ljiljana, *Riječi u svezama*, Osijek, 2006.
- Kosor, fra Karlo, *Bilješke o jeziku suvremenih hrvatskih pisaca*, 2. izd., Split, 1979.
- Kovačević, Marko, *Hrvatski jezik između norme i stila*, Zagreb, 1998.
- Krasić, Stjepan, *Pape i hrvatski književni jezik*, Zagreb – Čitluk, 2004.
- Kuna, Branko, *Tvorbena načela i postupci u jezičnim savjetima Nikole Andrića*, Osijek, 2005.
- Ladan, Tomislav i dr., *Osmojezični enciklopedijski rječnik*, Zagreb, 1987. – 2008. (objavljeno sedam svezaka)
- Ladan, Tomislav, *Riječi – značenje – uporaba – podrijetlo*, Zagreb, 2000.

- Lawrence Trask, Robert (preveo Benedikt Perak), *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb, 2005.
- Lisac, Josip, *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*, Split, 1994.
- Lisac, Josip, *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Zagreb, 1996.
- Lisac, Josip, *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Zagreb, 1999.
- Lisac, Josip, *Hrvatska dijalektologija 1.*, Zagreb, 2003.
- Lisac, Josip, *Faust Vrančić i drugi*, Šibenik, 2004.
- Lončarić, Mijo, *Kajkavsko narječje*, Zagreb, 1996.
- Malić, Dragica, *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2002.
- Maretić, Tomo, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899.
- Maretić, Tomo, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati našim jezikom*, Zagreb, 1924.
- Maretić, Tomo, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Priredili: Hraste i Rogić, Zagreb, 1963.
- Matasović, Ranko, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Zagreb, 2001.
- Mažuranić, Antun, *Slovnica Hrvatska*, Zagreb, 1859.
- Mažuranić, Vladimir, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb, 1975., pretisak
- Moguš, Milan, *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1995.
- Pandžić, Vlado, *Hrvatski jezik, pismenost i književnost u bosanskohercegovačkom školstvu*, Zagreb, 2001.
- Pandžić, Vlado, *Profesori i učenici, hrvatski pisci*, Zagreb, 2001.
- Pandžić, Vlado, *Putovima školske recepcije književnosti*, Zagreb, 2001.
- Parčić, Dragutin, *Rječnik hrvatsko-talijanski*, Zadar, 1901., pretisak, Zagreb, 1995.
- Pavešić, Slavko i dr., *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb, 1971.
- Petrović, Bernardina, *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Zagreb, 2005.
- Pranjković, Ivo, *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb, 1993.
- Pranjković, Ivo, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Zagreb, 2000.
- Pranjković, Ivo, *Jezik i beletristika*, Zagreb, 2003.
- Pranjković, Ivo i
- Silić, Josip, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2005.
- Pranjić, Krunoslav, *Jezikom i stilom kroza književnost*, Zagreb, 1991.
- Protuđer, Ilija, *Ipak pišem*, Split, 1994., 1996.

- Protuđer, Ilija, *Pravilno govorim hrvatski*, (1. – 4.) Split, 1997., 1998., 2000., 2004.
- Protuđer, Ilija, *Hrvatski na dlanu*, Split, 2003.
- Protuđer, Ilija, *Hrvatski u šaci*, Split, 2003.
- Protuđer, Ilija, *Hrvatski za maturu i upis na studij*, Split, 2005., 2006., 2007., 2008., 2009.
- Protuđer, Ilija, *Hrvatski u razrednoj nastavi*, Split, 2006.
- Protuđer, Ilija, *Hrvatski po HNOS-u*, Split, 2006., 2007., 2008.
- Rišner, Vlasta, *Iz jezične prošlosti i sadašnjosti*, Osijek, 2006.
- Rožić, Vatroslav, *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*, Zagreb, 1904.
- Samardžija, Marko, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 2004.
- Samardžija, Marko,
- Selak, Ante, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Zagreb, 2001.
- Sesar, Dubravka, *Putovima slavenskih književnih jezika*, Zagreb, 1996.
- Silić, Josip i Pranjković, Ivo, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2005.
- Silić, Josip, *Od rečenice do teksta ...*, Zagreb, 1984.
- Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I. – II., Zagreb, 1969.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I. – IV., Zagreb, 1971. – 1974.
- Sović, Ivan, *Razvoj i mijene u tisućljetnoj povijesti hrvatskoga jezika*, *Suvremena metodika nastave hrvatskoga jezika*, br. 2 – 3, Zagreb, 1993.
- Stojković, Marijan, *Hrvatske jezične i pravopisne dvojbe*, Zagreb, 2005.
- Šetka, Jeronim, *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izd., Split, 1976.
- Šonje, Jure (ur.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2000.
- Šulek, Bogoslav, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, Zagreb, 1874./75.
- Šimundić, Mate, *Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskomu jeziku*, Zagreb, 1994.
- Tafra, Branka, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb, 1993.
- Tafra, Branka, *Od riječi do rječnika*, Zagreb, 2005.
- Težak, Stjepko, *Hrvatski naš svagda(š)nji*, Zagreb, 1991.

- Težak, Stjepko, *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*, Zagreb, 1999.
- Težak, Stjepko, *Jezični prijelomi i mijene u hrvatskoj umjetnosti riječi*, Zagreb, 2002.
- Težak, Stjepko, *Hrvatski naš (ne)podobni*, Zagreb, 2004.
- Težak, Stjepko, *Između jezika i stila*, Zagreb, 2005.
- Veber, Tkalčević, *Slovnica hrvatska*, VII. izd., Zagreb, 1876.
- Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978.
- Vončina, Josip, *Preporodni jezični temelji*, Zagreb, 1993.
- Vrančić, Faust, *Rječnik pet najuglednijih europskih jezika: latinskoga, talijanskoga, njemačkoga, dalmatinskoga i mađarskoga*, 1595., pretisak, Zagreb, 1992.
- Zelić-Bučan, Benedikta, *Jezik i pisma Hrvata*, Split, 1997.

CARE OF CROATIAN WRITERS AND LINGUISTS OF THE CROATIAN LANGUAGE FROM THE EARLY 16TH THE 20TH CENTURY

SUMMARY

The paper describes the care of Croatian writers and linguists of the Croatian language, and their desire to preserve its authenticity despite the relentless attacks of many foreign languages, mostly from the neighbouring countries, during four centuries: From the early 16th century to early 20th century (1904), when the first language advice book was published. That year opened a new page in the Croatian language advice practice.

The efforts and results of Croatian linguists and writers, who cared about the Croatian language, are shown from their works in which they expressed their dissatisfaction, advice, guidance or wishes.

Key words: Croatian language, literary language, language advices, advisers, consultants.